

Adilcevaz Rüşdiye Mektebi*

Adilcevaz Rüşdiye School

Yağmur ŞEN

Dr. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Van/Türkiye

Dr. Van Yüzüncü Yıl University Social Sciences Institute Department of History, Van/ Turkey

Orcid: 0000-0001-6071-0432, Zrnsen@gmail.com

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Şen, Y. (2025). Adilcevaz Rüşdiye Mektebi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı, 383-397.

Şen, Y. (2025). Adilcevaz Rüşdiye School. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Special Issue, 383-397.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: April 16, 2025/16 Nisan 2025

Accepted/Kabul Tarihi: October 6, 2025/6 Ekim 2025

Published/Yayın Tarihi: October 29, 2025/29 Ekim 2025

Pub Date Season/Yayın Sezonu: October / Ekim

Issue/Sayı: Special Issue/Özel Sayı

Pages/Sayfa: 383-397

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Yağmur ŞEN).

Conflict of Interest/Çıkar Beyanı

There are no conflicts of interest./Bu çalışma kapsamında herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile çıkar çatışması yoktur.

Declaration of Authors' Contribution/Yazarların Katkı Oran Beyanı

This article has one author and the contribution rate of the author is 100 %/Bu makale tek yazarlıdır ve yazarın katkı oranı yüzde 100'dür.

Copyright & License/Telif Hakkı ve Lisans: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0./Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır

* Bu makale, 16. Uluslararası Çinden Adriyatike Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde "Bir Eğitim Serüveni: Rüşdiye Mektepleri (Adilcevaz Örneği)" başlığı adı altında sunulmuş, ancak kongrenin bildiri kitabında yer almamış metnin genişletilmiş halidir.

Öz

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılda, birçok alanda olduğu gibi, eğitim alanında da önemli yenilikler gerçekleştirilmiştir. Bu yüzyılda peş peşe yaşanan yenilgiler, ordunun ıslahını zorunlu kılmıştır. Batılılaşma serüveni çerçevesinde, birçok alanda yeni reformlar yapmak kaçınılmaz olmuştur. 1839'da Tanzimat'ın ilanı ve ardından 1856 Islahat Fermanı ülkedeki eğitim konusuna köklü çözümler getirememiştir. Geleneksel eğitim kurumlarının yanı sıra, Avrupa eğitim sistemi örnek alınarak çağın gereklerine uygun bir eğitim anlayışı benimsenmiştir. Bu anlayış doğrultusunda, devlet kurumlarında kalifiye eleman istihdamı hedeflenmiştir. Tanzimat Dönemi, bu çerçevede, eğitim sahasında da önemli gelişmelere sahne olmuştur. Dönemin şartları değerlendirildiğinde, sıbyan mektepleri yeterli olmadığından, sivil eğitimde modernleşmenin öncüsü olacak *Rüşdiye mekteplerinin* açılmasını gündeme getirmiştir. *Rüşdiye* adı verilen bu okulların açılmasına yönelik ilk eğitim girişimleri, II. Mahmud (1808-1839) döneminin sonlarına doğru başlamış, ancak bu okullar fiilen Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde kurulmuştur. İlk *Rüşdiye mektebi*, 1847 yılında İstanbul'daki Dâvud Paşa semtinde açılmıştır. Elde edilen başarıların ardından, bu okulların sayısı hızla artmıştır. Rüşdiyelerin çoğalması, medrese dışında öğretmen yetiştirecek kurumlara olan ihtiyacı da artırmıştır. Bu amaçla, 1848 yılında İstanbul'da, Osmanlı Devleti'nin ilk öğretmen okulu olan *Dârülmualimîn-i Rüşdî* açılmıştır. Bu okuldan mezun olan öğretmenlerin sayısının artmasıyla birlikte, taşrada da birçok Rüşdiye mektebi kurulmuştur. Osmanlı taşrasında açılan Rüşdiye mekteplerinden biri de Van Vilayetine bağlı *Adilcevaz Rüşdiye Mektebi* olmuştur. Bu çalışmada, arşiv kayıtlarına dayanarak Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nin kuruluş süreci, okulun genel programı, ders içerikleri, öğretmen atamaları, öğrenci profili ve devam durumları, okulda görev yapan personelin ve öğrencilerin durumları ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Eğitim, Rüşdiye Mektebi, Adilcevaz.

Abstract

In the Ottoman Empire in the 19th century. In the 21st century, important innovations were made in the field of education, as in many other fields. Successive defeats in this century necessitated the reformation of the army. Within the framework of the Westernization adventure, it became inevitable to make new reforms in many areas. The declaration of Tanzimat in 1839 and the subsequent Reform Edict of 1856 could not bring radical solutions to the issue of education in the country. In addition to traditional educational institutions, an educational approach suitable for the requirements of the age has been adopted by taking the European education system as an example. In line with this understanding, it is aimed to employ qualified personnel in state institutions. In this context, the Tanzimat Period also witnessed important developments in the field of education. Considering the conditions of the period, since primary schools were not sufficient, he brought to the agenda the opening of Rüşdiye schools, which would be the pioneer of modernization in civilian education. The first educational attempts to open these schools, called Rüşdiye, took place during World War II. It started towards the end of the reign of Mahmud (1808-1839), but these schools were actually established during the reign of Sultan Abdülmecid (1839-1861). The first Rüşdiye school was opened in 1847 in the Davud Pasha district of Istanbul. Following the successes achieved, the number of these schools increased rapidly. The proliferation of secondary schools has also increased the need for institutions that train teachers other than madrasahs. For this purpose, *Dârülmualimîn-i Rüşdî*, the first teacher training school of the Ottoman Empire, was opened in Istanbul in 1848. With the increase in the number of teachers graduating from this school, many Rüşdiye schools were established in the provinces. One of the Rüşdiye schools opened in the Ottoman provinces was Adilcevaz Rüşdiye School in Van Province. In this study, based on archive records, the establishment process of Adilcevaz Junior High School, the school's general program, course contents, teacher appointments, student profile and attendance status, and the situation of the staff and students working at the school will be evaluated in detail.

Key Words

Ottoman Empire, Education, Junior High School, Adilcevaz.

Giriş

Eğitim; terbiye, maarif ve talim gibi anlamları kapsamakla birlikte, bireyi eğitime, yetiştirme ve geliştirme sürecini ifade eder. Aynı zamanda, bireyin belirli bir konuda veya bilgi/bilim dalında yetiştirilmesi ve ilerletilmesi faaliyetidir. Eğitim, öğretimi de içine alan geniş kapsamlı bir alandır (Kazıcı, Ayhan, 2010; Ayverdi, 2011). Ancak öğretim, eğitime kıyasla daha teşkilatlı, düzenli ve planlı bir yapıya sahiptir. Diğer bir ifadeyle öğretim, öğrenmenin gerçekleşmesi için yürütülen sistemli ve düzenli çabaların tümünü kapsar. Öğretim, eğitimin bir parçası olmakla birlikte, yalnızca bireyin davranışlarında olumlu yönde değişiklikler meydana geldiğinde *eğitim* adını alabilir (Akyüz, 2015). Genel anlamda değerlendirildiğinde, hem eğitim hem öğretim oldukça karmaşık süreçlerdir. Zira her iki kavram da hukukî, dinî, ekonomik, ahlakî ve teknik unsurları aynı anda içermektedir. Bu nedenle eğitim-öğretim faaliyetleri, toplum hayatında medeniyetin ve kültürün gelişmesinde öncü bir rol üstlenmiştir (Kodaman, 1999).

Osmanlı Devleti'nde eğitim sistemi, İslâm geleneğine dayalı medrese eğitimi temelinde şekillenmiştir. II. Mehmed (1444-1446/1451-1481) dönemine kadar, medrese eğitimi genellikle camiler bünyesinde veya bitişiğinde inşa edilen *kârgir* adı verilen yapılarda sürdürülmüştür¹. II. Mehmed döneminde, *Sahn-ı Seman Medreseleri* ile bu yapı daha kurumsal bir nitelik kazanmış; eğitim belirli esaslara dayalı birtakım derslerle², kademeli bir biçimde sunulmuş ve şer'î kurallar çerçevesinde disiplinli bir yapı kazanmıştır. Yaklaşık bir yüzyıl sonra I. Süleyman (1520-1566) tarafından kurulan *Süleymaniye Medreseleri* ile Osmanlı eğitim sistemi yeni bir aşamaya taşınmış, öğretimde en yüksek seviyeye ulaşılmıştır. Bu medreselerde klasik İslâmî ilimlerin yanı sıra tıp ve riyaziye (matematik) gibi dersler de müfredata eklenmiştir (Muallim Cevdet, 1978; Atay, 1983). Burada, Süleymaniye'nin Sahn-ı Seman Medreseleriyle aynı seviyede olduğu, ikisi arasındaki tek farkın yalnızca, kişinin tahsilini yapacağı ve bu yönde ilerleyeceği alana göre tercih etmesinin olduğunu bilmekte fayda vardır.

Medreselerin dışında, ilkokul düzeyinde eğitim-öğretim sağlayan ve genellikle mahalle camilerinde ya da yakınında kurulan Sıbyan Mektepleri (daha sonra "mekteb-i ibtidâî" olarak adlandırılmıştır) küçük yaştaki erkek çocukların eğitimi için oluşturulmuştur. Bu mekteplerle ilgili ilk düzenleme 1824 yılında yapılmış ve bir tür zorunlu eğitime geçilmesi amaçlanmıştır. Yayımlanan talimatname ile okula başlama yaşları, verilecek dersler, eğitim süreleri ve devam şartları gibi hususlar belirlenmiştir (Unat, 1964; Alkan, 2000). Bu şekilde belirli bir düzene geçilmiş olsa da, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik sıkıntılar, eğitim alanında da köklü yenilikleri zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, artık sadece geleneksel kurumlarla yetinmek yeterli görülmemiş, Avrupa eğitim sistemi örnek alınarak çağın gereklerine uygun bir eğitim sisteminin kurulması hedeflenmiştir. Zamanın koşulları göz önünde bulundurulduğunda, Sıbyan Mekteplerinden mezun olan öğrencilerin yeterli bilgi ve donanımına sahip olmadıkları açıkça görülmektedir. Bu durum, sivil eğitimde modernleşmeyi sağlayacak olan *Rüşdiye mekteplerinin* açılmasını gündeme getirmiştir.

Rüşdiye mektepleri, *mekteb-i ibtidâî*den sonra, *mekteb-i idâdî*den önce gelen, Tanzimat Dönemi'nde Batı tarzında oluşturulmuş ve zamanla ilköğretim kademesiyle birleşmiş ortaöğretim kurumlarıdır (Akgündüz, 2018; Pakalın, 1993). Bu okulların açılmasına yönelik ilk teşebbüsler II. Mahmud (1808-1839) döneminin sonlarında başlamıştır. 1838 yılında kurulan Meclis-i Umûr-ı Nâfia, *Selâtin-i İzâm Mektepleri* adı altında, sıbyan mekteplerinin üstünde bir yapı olarak, yükseköğretime öğrenci hazırlayacak orta öğretim kurumlarının açılmasını önermiştir. Bu öneri doğrultusunda, aynı yıl *Mekâtib-i Rüşdiyye Nezareti* kurulmuştur. Ancak bu dönemde istenilen düzeyde bir ortaöğretim kurumu haline gelememiştir. Yalnızca, Osmanlı bürokrasisine memur yetiştirmek amacıyla 1839 yılında *Mekteb-i Maârif-i Adliyye* ve *Mekteb-i Ulûm-i Edebiyye* açılmıştır (Öztürk, 2008; Altınova Şahin, 2018). Bu girişimler, eğitim sisteminin yaygınlaştırılmasına katkı sağlamış, aynı zamanda yeni bir düşünce yapısının ve aydın kadroların yetişmesinin de önünü açmıştır. Bu gelişmeler, Türk Yenileşme Tarihi içerisinde başlı başına ele alınması gereken önemli bir hususu ihtiva etmektedir.

Rüşdiye mekteplerinin kuruluş süreci, Sultan Abdülmecid'in 1845 yılında Avrupa standartlarda bir eğitim sisteminin kurulmasını hedefleyen fermanıyla hız kazanmıştır. 1846 yılında Muvakkat Meclis-i Maarif, Avrupa'daki üç kademeli eğitim sisteminin Osmanlı'da da uygulanmasını teklif etmiştir. Bu doğrultuda, *Meclis-i Maarif-i Umûmiyye* ile *Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti* kurulmuştur. Nezaretin başına atanan Nâzır Kemal Efendi'nin çabalarıyla, 1847 yılında İstanbul Dâvud Paşa Mektebi'nde ilk Rüşdiye Mektebi açılmıştır (Mahmud Cevad, 2002; Öztürk, 2008; Altınova Şahin, 2018; Akyüz, 2015).

¹ Bu döneme kadar derslerin nasıl bir sıraya göre okutulduğu sınıf ve devre bölümlerinin detayı tam olarak bilinmemektedir (Doğan, 2012).

Eğitim, burada tamamen *usul-i cedide* (yeni yöntem) ile yapılmıştır. Bir yıl sonra yapılan sınavlarda öğrencilerin gösterdiği başarı, Rüşdiyelerin sayısının beşe çıkarılmasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, medrese dışı yeni eğitim yöntemlerine göre öğretmen yetiştirecek birokulun açılmasını da zorunlu kılmıştır. 1848 yılında, İstanbul Fatih'te Osmanlı Devleti'nin ilk öğretmen okulu olan *Dârülmualimîn-i Rüşdî* açılmıştır. Bu okuldan mezun olan öğretmenlerin sayısının artmasıyla birlikte, taşrada da Rüşdiye mektepleri açılmaya başlanmıştır (Mahmud Cevad, 2002; Kodaman, 1999; Özcan, 1992; Öztürk, 2008). Osmanlı taşrasında açılan Rüşdiye mekteplerinden biri de Van Vilayeti'ne bağlı Adilcevaz kazasında kurulmuştur.

1. Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nin Açılışı

XIX. yüzyılda birçok idarî değişikliğe uğramasına rağmen, Adilcevaz daima Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere, taşrada kurulan Rüşdiye mekteplerinden biri de Adilcevaz'da açılmıştır. Kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle beraber, II. Abdülhamid döneminde açıldığı düşünülmektedir. Eldeki Osmanlı arşiv belgeleri, Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nin varlığını ve işleyişini doğrulamaktadır. 10 Mayıs 1315 / 22 Mayıs 1899 tarihli bir belgede (BOA. MF.MKT. 460-47, Vrk 1), dönemin Van Valisi Tahir Paşa tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen yazıda, Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nin faal olduğu belirtilmiştir. Aynı yazıda, okul için henüz özel bir binanın bulunmadığı, geçici olarak atıl durumdaki Hatuniye Medresesi içinde bir bölümün tahsis edildiği ifade edilmiştir. Ancak, zamanla bu mekânın, öğrenci kapasitesine yetersiz gelmeye başlaması ve fizikî şartların, eğitimi olumsuz yönde etkilemesi üzerine, 9 Haziran 1315 / 21 Haziran 1899 tarihinde Maarif Nezareti'ne bir arz tezkiresi (BOA. MF.MKT. 460-47, Vrk 2) sunulmuştur. Bu belgede, dönemin malî sıkıntıları vurgulanarak, yeni bir binanın kiralanması önerilmiştir. Kiralanacak yerin masraflarının yarısının halk, diğer yarısının ise Maarif Nezareti bütçesinden karşılanması talep edilmiştir. Söz konusu talebe gelen yanıtta, Padişah'ın bu öneriyi kabul ettiği ve gerekli harcamaların eksiksiz şekilde karşılanacağı bildirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki malî durumundan ötürü bazı kısıtlamalara gidildiği herkes tarafından bilinmektedir. Bundan dolayı, yeni bir mektebin açılması hususunda halkın maddi desteğini kabul ettiği düşünülmektedir.

Yapımına başlanan mektebin binası ancak dokuz yıl sonra tamamlanabilmiştir. 21 Kanun-ı Evvel 1324 / 3 Ocak 1909 tarihinde tamamlanarak açılmıştır (BOA. MF. MKT. 1093- 32, Vrk 1). 3 Kanun-ı Sâni 1324 / 16 Ocak 1909'da okulun resmî olarak faaliyete geçtiği ve tüm öğrencilerin yeni binaya nakledildiği, Takvim-i Vekayi İdaresi'ne gönderilen yazıda (BOA. MF. MKT. 1093-32, Vrk 4), bildirilmiş ve yayımlanmıştır. Bu yazışma, mektebin resmen açıldığını ve devlet kayıtlarına geçtiğini göstermektedir.

2. Eğitim Müfredatı

1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi, (Düstur, I. Tertib, II. Cilt, 23. Madde; BOA. MF. İBT. 174-81, Vrk 1,2). Osmanlı eğitim kurumlarında olduğu gibi Rüşdiye mekteplerinde de eğitim ve öğretimin niteliğini artırmayı amaçlamış ve bu doğrultuda eğitim programlarını yeniden düzenlemiştir. Bu nizamnâme uyarınca Rüşdiyelerin genel müfredatı şu derslerden oluşmaktadır: Mebâdî-i Ulûm-i Dîniyye, Lisân-ı Osmânî kavâidleri, imlâ ve inşâ, kavâid-i Arabiyye ve Fârisiyye, tersîm-i hutût (güzel yazı), mebâdî-i hendese (geometriye giriş), defter tutma usulleri, târîh-i umûmî, târîh-i Osmânî, coğrafya, jimnastik, mahallî dil (okulun bulunduğu yerleşim yerindeki halkın çoğunluğunun konuştuğu dil) ve Fransızca. Fransızca, yalnızca ticaret merkezlerinde yer alan okullarda, dördüncü yılda başarılı olan ve talep eden öğrencilere öğretilmekteydi. Bu da dönemin modernleşme çabalarının bir parçasıydı. Yine Nizamnâme, gayrimüslim topluluklara yönelik açılacak Rüşdiye mekteplerinin programlarını da düzenlemiştir. Buna göre, bu okullarda mezhebe dair dersler, ilgili cemaatin liderleri tarafından belirlenen öğretmenlerce yürütülecek ve söz konusu dersler, öğrencilerin kendi ana dillerinde verilecekti.

Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi ile Rüşdiyeler için belirlenen öğretim programı, zaman içerisinde çeşitli değişikliklere uğramıştır. Öncelikle, nizamnâmenin yayımlanmasından sonraki yıllarda, *lisân-ı Osmânî* ifadesi yerine 1913 yılına kadar *lisân-ı Türkî* veya doğrudan "Türkçe" adlandırmaları tercih edilmiştir. Öte yandan, Fransızca dersi II. Abdülhamid dönemi boyunca bir süre zorunlu ders olarak müfredatta yer almışsa da, zamanla programdan tamamen çıkarılmış, ancak II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte yeniden öğretim programına dâhil edilmiştir. Bu dönemde, anayasal düzenin gereği olarak vatandaşlık bilincini geliştirmeyi amaçlayan *ma'lûmât-ı vataniyye* dersi de müfredata eklenmiştir. Rüşdiye programlarında bu yıllarda meydana gelen en önemli değişikliklerden biri ise, *ma'lûmât-ı fenniyye* adıyla yeni bir dersin programa dâhil edilmesidir (Mahmud Cevad, 2002). Bu değişiklikler, dönemin toplumsal ve siyasî dönüşümleri doğrultusunda eğitim sisteminde yaşanan yeniden yapılanmanın bir

² **Sahn-ı Seman Medresesinde Alınan Dersler:** İlmihal Bilgileri, Sarf, Nahiv, Hitabet, Geometri, Hesap, Münazara, Mantık, İslâm Hukuku ve Esasları, Miras Hukuku ve İslâm Teolojisi, Kelam, Fıkıh, Belagat, Akaid, Hadis, Tefsir. (Akgündüz, 1997; Akyüz, 2015).

yansıması olarak değerlendirilebilir.

3. Öğrenci Profili ve Eğitim Süresi

Rüşdiye mekteplerine kabul edilen öğrencilerin yaş ortalaması genellikle 12 ila 16 yaş arasında değişmekteydi. 1867 yılına kadar bu okullara yalnızca Müslüman öğrenciler kabul edilirken, söz konusu tarihten itibaren Türkçe sınavını başarıyla geçmeleri şartıyla Hristiyan öğrencilerin de kaydı mümkün hâle gelmiştir (Kodaman, 1999). Ülke genelinde birçok Rüşdiye mektebinde gerçekleştirilen sınavlar, genellikle bölgenin ileri gelenlerinin katılımıyla düzenlenen törenler eşliğinde yapılmış; bu törenlerde padişah için dualar edilmiş ve başarılı öğrencilere çeşitli ödüller verilmiştir. Bu ödüller arasında kitaplar, yazı ve boya takımları ile saat gibi hediyeler yer almıştır (Altınova Şahin, 2018). Rüşdiye mekteplerinin yönetiminden sorumlu olan kişi "muallim-i evvel" unvanını taşımaktaydı. Muallim-i evvel, öğrencilerin düzenli devamını sağlamakla yükümlü olup, öğrencilerin belirlenen gün ve aylarda okulda bulunmalarını temin etmekle görevliydi. İstanbul ve bilâd-ı selâse (Üsküdar, Galata ve Eyüp) bölgelerinde yer alan Rüşdiyelerin muallim-i evvelleri her ay; taşrada bulunan Rüşdiyelerin muallim-i evvelleri ise üç ayda bir, devam çizelgelerini ilgili makamlara göndermekle yükümlüydü (Düstur, 22. Madde)³.

Rüşdiye mekteplerinin genel tatil dönemi, ağustos ayının ilk gününden üçüncü haftasına kadar sürmekteydi. Buna ek olarak, Ramazan ayının üçüncü haftası sonundan Şevval ayının ilk haftasına kadar beş gün; Kurban Bayramı münasebetiyle yedi gün; ayrıca cuma ve kandil günleri ile padişahın doğum günü ve tahta çıkış yıldönümleri de tatil kapsamına alınmıştı. Derslerin başlama saatleri bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte, dersler genel olarak ikindi vaktinde sona ermekteydi (Bilirli, 2021).

Eğitim süresi dört yıl olan Rüşdiye mektepleri (Düstur, 23. Madde; BOA. MF. İBT. 45- 94)), ilerleyen dönemlerde kız öğrenciler için de açılmıştır. Ayrıca bu okullara, Sıbyan mekteplerini başarıyla tamamlayarak şehadetnâme (mezuniyet belgesi) alan öğrenciler sınavsız olarak kabul edilmiştir.

4. Öğretmen Kadrosu

1869 *Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi*'ne göre, nüfusu 500 haneyi bulan yerleşim yerlerinde rüşdiye mekteplerinin açılması öngörülmekteydi (Düstur, 18. Madde). Bu mekteplerde, yerel şartlara bağlı olarak bir veya iki muallim-i evvel ve muallim-i sani istihdam edilebilmekteydi. Söz konusu okullarda görev yapan öğretmenler genellikle medrese kökenli olmakla birlikte, aynı zamanda modern bilimler alanında uzmanlaşmış şahsiyetler de yer almaktaydı. Bu çerçevede, *Adilcevaz Rüşdiye Mektebi*'nde görev yapmış bazı öğretmenler şunlardır: *Hafız Mehmed Efendi, Hafız Halil Efendi, Rüşdü Ağazâde Derviş Efendi, Halil Ağazâde Mehmed Efendi ve Ali Ağazâde Mehmed Efendi* (BOA. MF.İBT. 36-38, Vrk 1).

5. Öğrenci ve Hoca Mevcudu

Rüşdiye mekteplerindeki öğrenci sayıları, okulun bulunduğu yerleşim yerinin sosyo- ekonomik ve demografik özelliklerine bağlı olarak önemli ölçüde değişiklik göstermekteydi. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin eğitim politikaları merkezîyetçi bir yapı arz etse de, uygulamada bölgesel farklılıklar oldukça belirgindi. Özellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi nüfus yoğunluğu fazla olan büyük şehirlerde kurulan Rüşdiye mekteplerine olan talep daha yüksek olmakta, bu durum öğrenci sayılarının da artmasına neden olmaktaydı. Bu şehirlerdeki Rüşdiyeler, hem öğrenci kapasitesi hem de öğretmen kadrosu bakımından taşra okullarına göre daha gelişmiş bir yapıya sahipti. Buna karşılık, Anadolu'nun daha küçük yerleşim yerlerinde açılan Rüşdiyelerde öğrenci sayısı, hem nüfus yoğunluğunun düşüklüğü hem de eğitime erişim imkânlarının sınırlılığı nedeniyle daha düşük seviyelerde kalmaktaydı.

Genel olarak bir Rüşdiye mektebinde 50 ila 150 arasında öğrenci bulunmakta, bu sayı okulun büyüklüğüne ve bulunduğu bölgedeki nüfusa göre artış ya da azalış gösterebilmekteydi. Sınıf mevcutları ise ortalama olarak 10 ila 30 öğrenci arasında değişmekteydi (BOA. MF. İBT. 41-110, Vrk 2). Bu durum, dönemin öğretim anlayışı çerçevesinde, öğretmen-öğrenci etkileşimini mümkün kılacak bir yapı oluşturmayı hedefliyordu. Ayrıca, öğretmen sayısı ve derslik kapasitesi gibi faktörler de sınıf mevcutlarının belirlenmesinde etkiliydi.

Cinsiyet temelli farklılıklar da Rüşdiye mekteplerindeki öğrenci dağılımında belirleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Erkek rüşdiyeleri, sayıca kız rüşdiyelerine kıyasla çok daha yaygın bir şekilde teşkil edilmişti. Kız çocuklarının eğitime katılımı, toplumun geleneksel yapısı ve bazı ailelerin kızlarını okula göndermeye yönelik tereddütleri nedeniyle oldukça sınırlı kalmaktaydı. Ancak II. Abdülhamid döneminde, modernleşme ve merkezîyetçi eğitim politikalarının bir uzantısı olarak kız rüşdiyelerinin sayısında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Bu artış, sadece İstanbul gibi büyük şehirlerle sınırlı kalmamış; taşra bölgelerinde de kız çocuklarının eğitime erişimini artırma amacıyla yeni kız rüşdiyeleri açılmıştır. Bu süreçte, kızların eğitimi

³ Adilcevaz Rüşdiye'sine ait hulasa devam cedvelinin birkaç örneği için bkz: BOA. MF. İBT. 45-94; BOA. MF. İBT. 36-37.

için özel olarak görevlendirilen kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi ve müfredatın cinsiyete göre farklılaştırılması gibi uygulamalar da dikkat çekmektedir (Düstur, 27 ve 28. Madde).

Özetle şu söylenebilir ki, Rüşdiye mekteplerindeki öğrenci ve öğretmen mevcudu; okulun bulunduğu yerleşim biriminin büyüklüğü, toplumsal yapısı, nüfus yoğunluğu ve eğitim politikalarının yerel düzeydeki yansımalarına bağlı olarak çeşitlilik göstermekteydi. Bu durum, Osmanlı eğitim sisteminin homojen bir yapıdan ziyade, farklı yerel koşullara göre şekillenen esnek bir yapıya sahip olduğunu göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde modern eğitim anlayışının temellerini atan kurumların başında Rüşdiye mektepleri gelmektedir. Bu okullar, geleneksel medrese sistemine alternatif olarak oluşturulmuş, Batı tarzı eğitim anlayışının Osmanlı toplumuna adapte edilmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Rüşdiye mektepleri aracılığıyla matematik, fen, coğrafya gibi pozitif bilimlerin müfredatta yer alması sağlanmıştır. Böylece eğitim sistemi, sadece dinî bilgiyle sınırlı olmaktan çıkarılarak, çok yönlü ve çağın gereklerine uygun hale getirilmiştir. Bu süreç, yalnızca bireysel bilgi birikimini artırmakla kalmamış, aynı zamanda modern bir Osmanlı toplumu inşa etme yönünde de önemli bir adım olmuştur.

Rüşdiye mekteplerinden mezun olan öğrenciler, ilerleyen yıllarda Osmanlı bürokrasisinde, adliye teşkilatında, eğitim kurumlarında ve farklı meslek gruplarında görev alarak, devletin modernleşme sürecine doğrudan katkı sağlamışlardır. Bu bağlamda Rüşdiyeler, yalnızca birer eğitim kurumu olarak değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün ve yeni bir orta sınıfın oluşumunun dinamosu olarak değerlendirilmelidir. Yerel düzeyde ise bu mektepler, bulundukları şehirlerin kültürel ve sosyal yapısını dönüştürmede etkili olmuşlardır. Özellikle Adilcevaz gibi taşra kentlerinde Rüşdiye mekteplerinde yetişen öğrenciler, bölgesel kalkınmada önemli roller üstlenmiş ve toplumsal gelişimin öncüsü olmuşlardır.

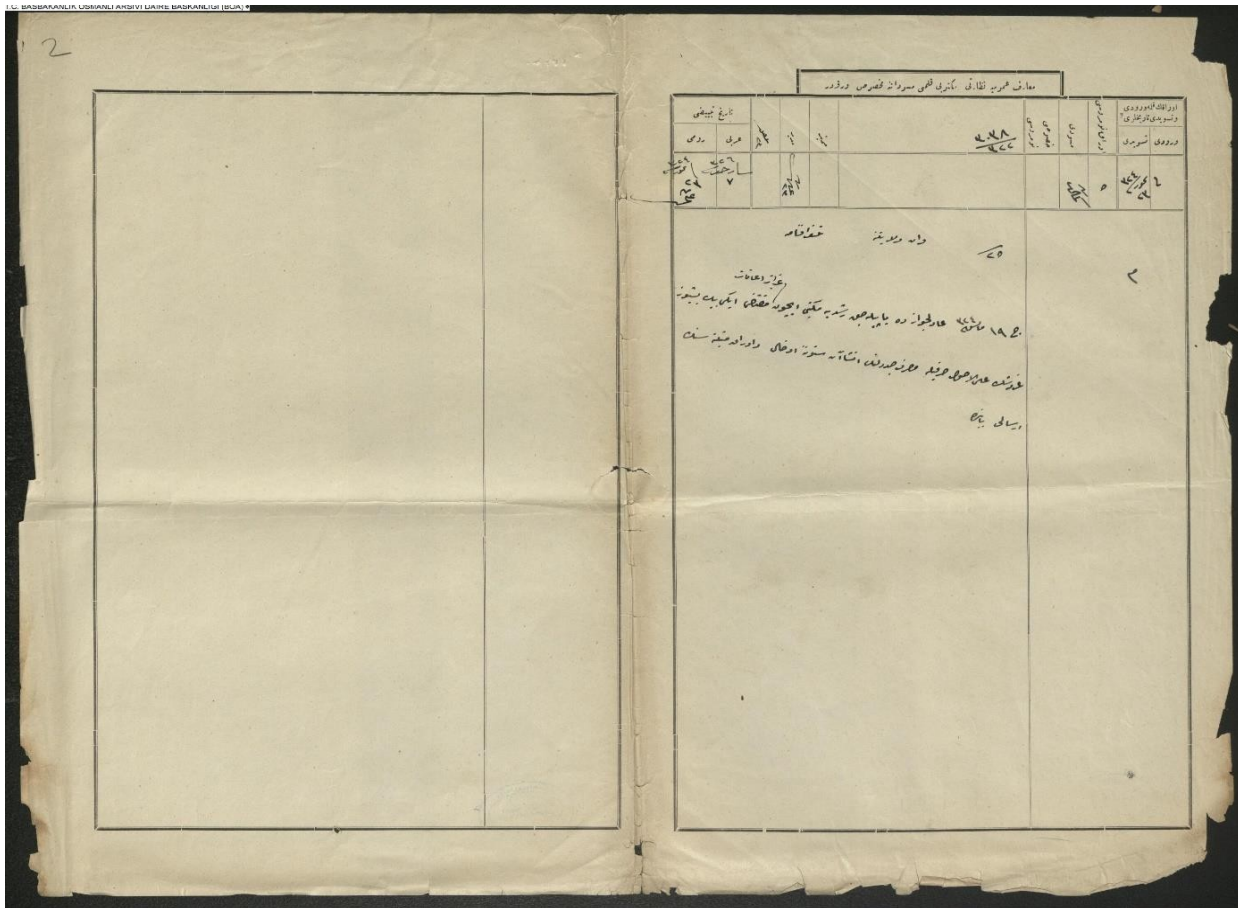
Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Rüşdiye mektepleri doğrudan eğitim sisteminin bir parçası olmaktan çıkmışsa da, bu kurumların bıraktığı miras, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern eğitim yapısının inşasında güçlü bir temel oluşturmuştur. Özellikle 1940'lı yıllarda kurulan ve 1960'lara kadar faaliyet gösteren Köy Enstitüleri, Rüşdiyelerin toplumsal fayda odaklı eğitim anlayışını kısmen devralarak kırsal kalkınmayı hedefleyen yeni bir eğitim modeli sunmuştur. Rüşdiye mekteplerinin örgün eğitim sistemi içindeki yapısal konumu ve pedagojik yaklaşımı, bugünkü ortaokul ve lise düzeyindeki eğitim kurumlarının da öncülü olarak değerlendirilebilir.

Rüşdiye mektepleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının bir uzantısı olarak sadece bir eğitim reformu değil, aynı zamanda kültürel bir dönüşüm projesi olarak da ele alınmalıdır. Bu kurumlar, medrese ile modern okul arasında bir geçiş noktası oluşturmuştur. Bununla beraber hem bireysel hem de toplumsal düzeyde dönüşüm sağlayarak Osmanlı eğitim sisteminde köklü değişimlerin önünü açmıştır. Rüşdiyelerin bu dönüştürücü işlevi, yalnızca Osmanlı'nın son dönemine değil, Cumhuriyet'in ilk yıllarına ve günümüz eğitim sistemine kadar uzanan uzun soluklu bir etkiler silsilesinin başlangıcını temsil etmektedir.

Kaynakça

- BOA. MF.MKT. 460-47.
- BOA. MF. MKT. 1093-32.
- BOA. MF. İBT. 45-94.
- BOA. MF. İBT. 36-37.
- BOA. MF. İBT. 174-81.
- BOA. MF.İBT. 36-38.
- BOA. MF.İBT.41-110.
- Düstur, II. Tertib, I. Cilt, Dersaadet: Matbaa-i Osmanî, 1329.
- Akgündüz. A. (2018). *Osmanlı Tarih ve Hukuk İstılahları Kamusu*. İstanbul, OSAV Yayınları, 1060.
- Akgündüz. H. (1997). *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi*. İstanbul, Ulusal Yayınları. 376.
- Akyüz. Y. (2015). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara, Pegem Yayınları. 2-60.
- Alkan. M. Ö. (2000). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri 1839-1924*. Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları. 5.
- Altınova Şahin. A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*. Ankara, TTK Yayınları. 5-325.
- Atay. H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi Medrese Programları-İcazetnameler, İslahat Hareketleri*. İstanbul, Dergâh Yayınları. 82.
- Ayverdi. İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul, Kubbealtı Neşriyat. 825.
- Bilirli. T. (2021). "Osmanlı Devleti'nde Modern Eğitim Kurumlarından Rüşdiye Mektepleri: Çaycuma Rüşdiye Mektebi Örneği". *İTOBIAD*. (10), İstanbul. 3834-3852.
- Doğan. İ. (2012). *Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri*. Ankara, Nobel Yayınları.74.
- Kazıcı. Z., Ayhan. H. (2010). "Tâlim ve Terbiye". *DİA*.(39). İstanbul, TDV Yayınları. 545-548. Kodaman. B. (1999). *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*. Ankara, TTK Yayınları. 7-160.
- Mahmud Cevad. (2002). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcraatı*. (Haz: Mustafa Ergün vd.). İstanbul, MEB Yayınları. 18-50.
- Muallim Cevdet. (1978). *Mektep ve Medrese*. İstanbul, Çınar Yayınları. 62.
- Özcan. A. (1992). "Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi". *150. Yılında Tanzimat*. (Haz: Hakkı Dursun Yıldız). Ankara. 444-460.
- Öztürk. C. (2008). "Rüşdiye". *DİA*. (35). İstanbul, TDV Yayınları. 300-303 .
- Pakalın. M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (3). İstanbul, MEB Yayınları. 65.
- Unat. F.R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*. A n k a r a , MEB Yayınları. 3.

Ekler

Ek-1: Adilcevaz Halkının Rüşdiye Mektebi'nin Yeniden İnşası için Desteklerine Dair.

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIGI (BOA) ♦

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

توقال نومروسى						متوسط مركزى	
سوق نومروسى	٢٧٧					مخرج مركزى	
تاریخى	١٩٠٧	كشیده ایدن مأمور		روز و یا شب		اخذ ایدن مأمور	
ساعت	٩	اخذ ایدن مأمور		دقیقه		اخذ تاریخى و ساعت	
سوق مأمورى	٩	اشارات مخصوصه		ساعت		Indications non taxées	
محلى نومروسى	٩			Date du dépôt			
N° du dépôt	٢٨٤٠٤	Voies		Heures			
Nombres des mots	٤٥			Minutes			
Group				Matin ou Soir			

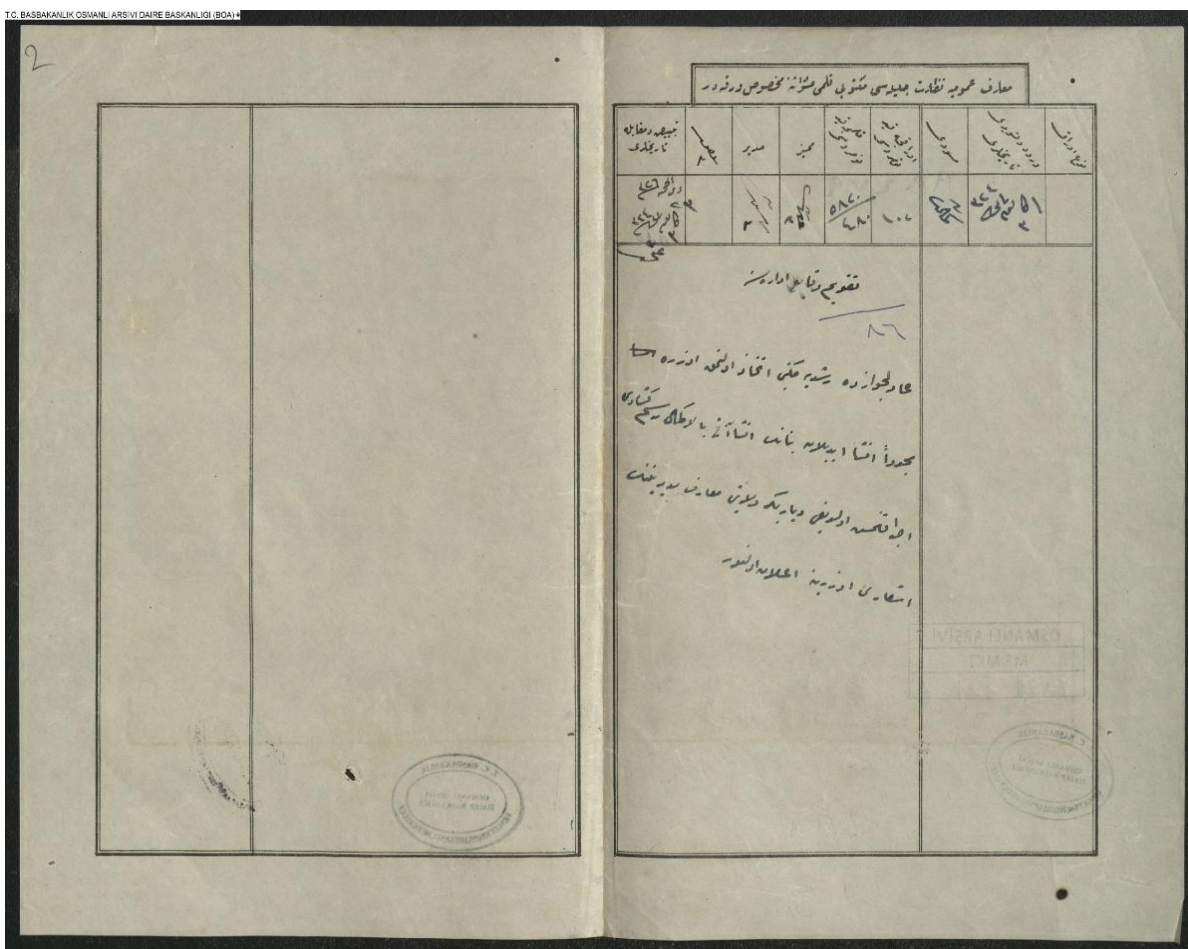
معارف نفعیه

عاجل بجزایر قسماً احاطه ایله انتا ایتدی بیلکه شیخ بنشیند انتا آتافتی
 و رسمتاره ایل و کرافاندر بوضه قسماً شاکر و مکتب بنشیند ایل بیل
 بو وسیله غنایه دعوا به یازده نیکار ایلدی بیل بای معلومت معظرت
 وانه معارف مدینه
 ایل طوایف

OSMANLI ARŞİVİ
 MF.MKT
 1093 32 1

MF.MKT.01093.00032.001

Ek-3: Yapımı tamamlanan Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nin Açılışının Yapıldığı

Ek-4: Yapımı tamamlanan Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nin Açılışının Yapıldığı.

وان دینک داجن عارلوا فقهه عقیه رسیسین ۱۷۷۰ — ۱۷۷۱ نیا رسیسیه امتحان عمومی جدولیه -

امتحان دروس											
رتبه	علوم دین	تورک	عربی	فقه	اصول	حدیث	تفسیر	منطق	نظم	ریاضیات	مدرجات
۱	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۲	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۳	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۶	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۷	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۸	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۹	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۰	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۱	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۲	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵

نتیجه

امتحان دروس											
رتبه	علوم دین	تورک	عربی	فقه	اصول	حدیث	تفسیر	منطق	نظم	ریاضیات	مدرجات
۱	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۲	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۳	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۶	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۷	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۸	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۹	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۰	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۱	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۲	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵

نتیجه

امتحان دروس											
رتبه	علوم دین	تورک	عربی	فقه	اصول	حدیث	تفسیر	منطق	نظم	ریاضیات	مدرجات
۱	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۲	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۳	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۴	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۶	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۷	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۸	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۹	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۰	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۱	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵
۱۲	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵	۵

MF.İBT 174/81 2Vrk. (Bir s.60s)

Ek-5: Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nde Verilen Dersler

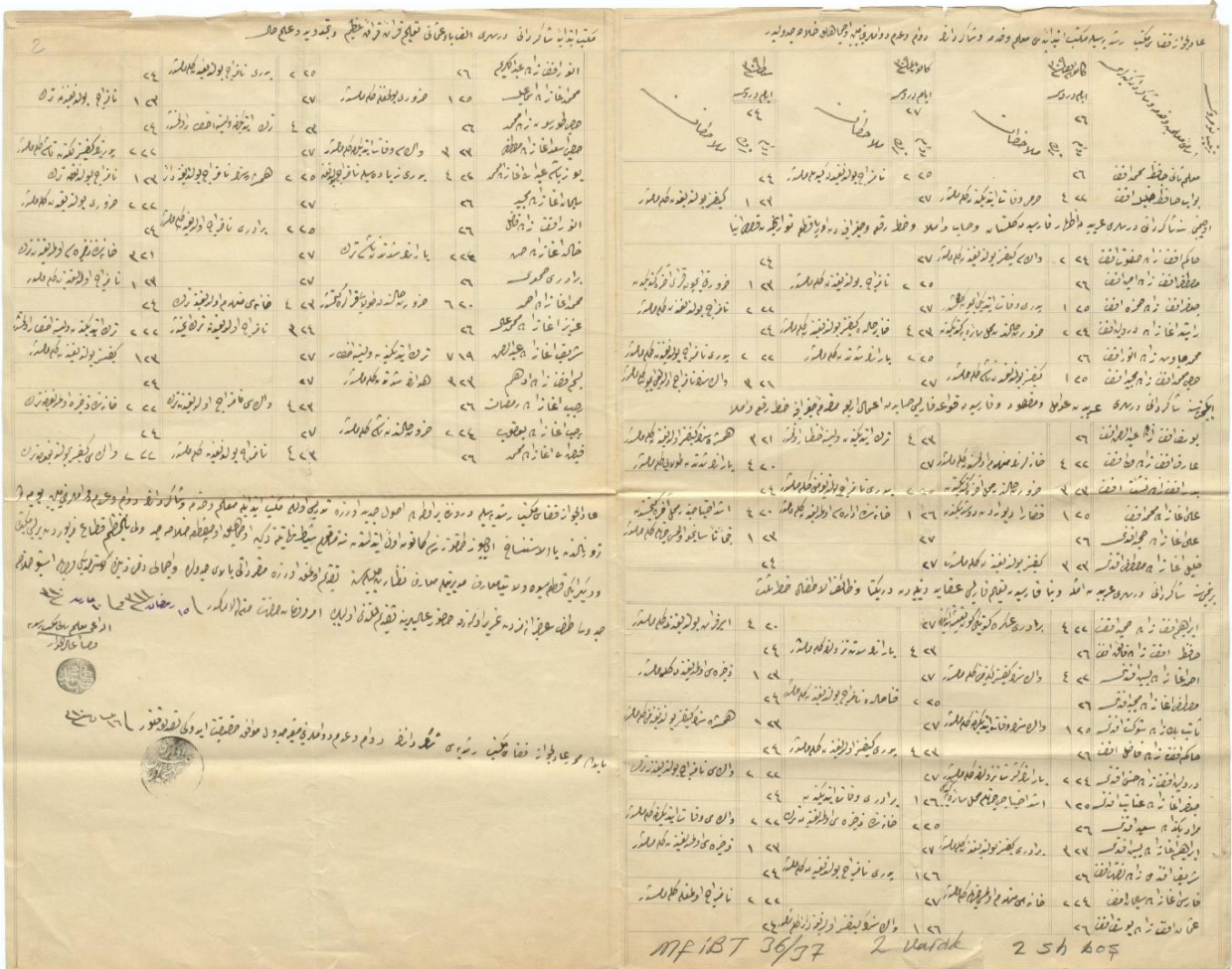
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

[illegible]

MF-BT 45/94

MF.IBT.00045

Ek-6: Eğitim Süresinin Dört Yıl Olduğuna Dair Cedvel

MF.İBT.00036

Ek-7: Adilcevaz Rüşdiye Mektebi'nde Görevli Olan Muallimler